

Gyergyói „hideg napok”

Nem könnyű itt kilépni a történelemől. Láthatatlan kötésekkel fogva tartanak szelíd halottak, iszonyatos idők ártatlan áldozatait, vagy tragikus fordulatok, amelyek megbontják a medencét körülölelő havasok harmóniáját.

Leróttuk-e minden adósságunkat a múlt árnyai iránt?

Temetetlen holtak visszajárnak. Így a mondas. És a méltó temetésből nem hiányozhatik a kopersó, a papi búcsúztató, a vigasztaló ének és megnyugtató imádság. Ha netán családtagok tagadták meg a hagyományos végtisztességet, akkor a hazajáró lelkek ezeket a hozzátartozókat rémítgették éjszakánként. Ha akár saját szándékából, akár bilincses kényszer alatt az egész falu fordult el a halottaitól, akkor az utódokat nemzedékeken át nyomasztotta a közös adósság terhe.

Gyergyószárhegyen nyolc ártatlan székely férfi mártírhalála 76 esztendőn át nyílt sebként, vérző fájdalomként égette a falu emlékezetét. Egyazon napon, 1916. szeptember 22-én lötték agyon őket, egy sziklafal tövében, tárgyalás nélkül, ítélet nélkül, indok nélkül, oktalan bosszú parancsára. Egy hónappal előbb, augusztusban törtek rá Erdélyre, Magyarországra az addig semleges Románia csapatai. Özönlöttek a Keleti- és Dél-Kárpátok hágoín át, patatok mentében, havasi ösvényeken. Századokon át a székelyek testükkel fogták fel az ellenséges támadásokat. Most a székelység menekülni kényszerült szekereken, vonaton, gyalogszerrel, ki miként tudott. Nem volt fegyver a házakban, mint a székely határőrség idején. Hivatásos katona alig-alig a határőrökön. Pesti minisztériumokban s még inkább Bécsben jobban hittek a román trónon ülő német király ígéreteinek, mint a józan óvatosságnak. A hódítók pedig, akiknek alig kellett meghúzniuk a ravaszt a határpontokon, a falujukban itthon maradt, értékeiket védelmező székely férfiak ellen használták sűrűn a fegyverüket. A Maros völgye Gyergyóban és alább. Szováta környékén,

a Sóvidéken temetetlen halottakkal vádolta a történelmet.

Szárhegyen, mondom, nyolc áldozatot követelt a román hódítás. Mindegyikük elmúlt 42 éves, akikre már a hadsereg sem tartott igényt; tulajdonképpen nemzetközi egyezmények védelme alatt álltak. Ha a támadók egyáltalán törődtek volna a joggal, a keresztényi irgalommal, a nemzetközi szerődésekkel. Hiszen akkor neki se indulhattak volna a kárpáti hágóknak....

Ki temethette volna el hagyományok szerint, méltó módon, minden embert megillető gyásszal az ártatlan áldozatokat? Szárhegy népe hajdu megye felé tartott, a pesti hatóságok ott jelöltek ki számára menedékhelyet.

Nemzedékeken át sem oldódott fel teljesen a szorongás az utódokon, a temetetlen áldozatok iránti adósság érzete. Társult ehhez a kisebbségi félszegség, a „másodrendű állampolgárok” bizonytalansága, a hontalanság lelki nyomora. Míg nem 1989 után Szárhegy úgy érezte, hogy eljött a kegyelettevés ideje. Egy sziklafal oldalába bevették a nyolc áldozat közös sírfeliratát. Felül egy méltóságteljes kereszt, alatta a nevek: Puskás Balázs bírósági tanácsos, 59 éves, Deák József tanácsos, 57 éves, Farkas Tamás tanácsos, 46 éves, Szabó Gergely tanácsos, 46 éves, Fazekas Mihály tanácsos, 60 éves, Csergő Alajos tanácsos, 56 éves, Szabó János tanácsos, 55 éves, Simon Sándor tanácsos, 65 éves. – Állította a gyergyószárhegyi RMDSZ, 1992.”

Egy teljes községi eljárásról!

Isméltődött a barbár népirítás a második világháborúban, Szárhegyen, a gyergyói medencében, az egész Székelyföldön. A különbség most csak a martalóc hadak menetiránya volt. Ezúttal, 1944 őszén, Románia fegyvereinek a németek és magyarok ellen fordítását követően, az orosz és román csapatok nyomában, nem Keletről érkeztek a gyilkoló, rabló bandák, a hírhedt Maniu-gárda osztagai, hanem Brassóból kiindulva, felészaknak, az országotat követve, szembe az Olt folyásával, majd a Maros völgyébe lépve. Közben az eredetileg magukat Észak-Erdély „felszabadítóinak”, Maniu

pártvezér „önkénteseinek” nevezők félkatonai alakulata szedett-vedett hordákkal gyarapodott, börtönből szökött fegyencekkel, havasi útonállókkal, bérgyilkosokkal. Mikor a Székelyföldre léptek, Kökösnél, Uzonnál még csak értelmetlenül randalíroztak, a magyar feliratokat verték le az üzletek bejárata fölül, felpofozták a túlságosan kíváncsiakat, akik közel merészkedtek hozzájuk. De Csíkban már mindegyre lekapták a puskájukat, elraboltak mindent, ami a kezükbe akadt.

Csikszentdomokoson tizenegy ártatlan falusit végeztek ki a Gábor-kertben, köztük nyolcvan esztendőn felüli idős asszonyt, akinek összekötözött kezét még a kivégzés előtt sem oldották meg, hogy imával búcsúzhasson a földi élettől. Akkor már „belejöttek” az öldöklésbe, napokkal előbb a háromszéki Szárazajtan tizenhárom helybelit végeztek ki: két férfit bárdal fejezték le.

Ez a vérszomjas banda – akárcsak 1916-ban – Gyergyószárhegyen is gyilkolt, fosztogatott. Volt, aki jámbor naivul szembejött velük az úton, az aracvonásai nem rokonszenvesek a gárdistának, le a fegyvert, golyót a szívbe. Volt, amikor egyetlen szemtanúja sem volt a gyilkosságnak. Alszege, a Csengettyű utcában két holttestre bukkantak a sánc martján, Kiszef Pált és társát úgy lötték agyon, hogy nem tudta senki, mivel hívhatták ki maguk ellen a gárdisták haragját. Titokban vitték ki őket a temetőbe, és tették sirba, nem tudni, kik. Szárhegy férfi népe katonáskodott, vagy családjával együtt menekülőben, mint 1916-ban, az anyaország felé. Szekerekkel indultak el, vitték az értékeiket, állataikat, az asszonyok staféruniját. Rendszerint gyalogszerrel vagy a vonatok tetejére felkapaszkodva jöttek haza, már aki egyáltalán hazajött.

Bartis Ferenc költő, Szárhely szülötte hatvan év múltán is név szerint számon tartja 1944 őszének áldozatait falujából. Karda Imre, Gidró Péter, Bodó Ferenc, aztán Bartis János, Csergő Károly, Szabó Tamás, meg a már említett Kiszef Pál, akit „oroszként” ismert mindenki, neve alapján csakugyan az lehetett, tehát a második világháború győztesei közé tartozott, de a Maniu-gárda nem kérte a hálálra szántaktól a személyazonossági igazolványukat.

Maniu-gárdisták! A székelyek képzeletében mármár a pokolbeli ördögökkel azonosak. Szülőfalumban, Uzonban alkalmam volt látni őket. Szedett-vedett horda benyomását keltették. Félig katonai egyenruhát viseltek, egyik zubbonyt, a másik katonanadrágot, a legtöbben csákót. Bal karjáról egyiknek se hiányzott a piros-sárga-kék karszalag, a román nemzeti színeken,

rikító felírás: **Garda natională, Iuliu Maniu** (Iuliu Maniu Nemzeti Gárda). A Székelyföld déli végein élelmiszereket raboltak, Sepsiszentgyörgyön befészkeltek magukat a Székely Mikó Kollégium kétemeletes épületébe és tönkretették a berendezést, a könyvtárat, a tanári szobát, az orvosi rendelőt. (1944 nyarán katonakórház volt az iskolában.) Gyilkolásukról, hohér szerepükről szárazajtai diáktársaim meséltek: valóban ördögök voltak. Én 1945 áprilisában láttam viszont őket – rabokként a brassói hadbíróóság tárgyalótermében. A román kommunista párt hatalomra kerülése után, 1945. március 6-át követően, úgy mesélték, hogy moszkvai nyomásra, a Groza-kormány bíróság elé állította a román háborús bűnösöket, köztük a Maniu-gárda tagjait. Már akiket sikerül letartóztatni. A gárda parancsnoka, a rablások és gyilkosságok értelmi szerzője, aki az áldozatokat kiválogatta, a nyakazásra és agyonlövésre parancsot adott, Olteanu Gavril nem ült a vádlottak padján. A hivatalos magyarázat szerint „nem sikerült kézre keríteni, továbbra is szökésben van”. A fél-benmaradt kolozsvári ügyvéd, a háború előtt fasiszta szervezetek vezetője, életcélként gyűlölte a magyarokat, noha az édesanyja állítólag magyar volt.

Egyébként a gyilkosságok szellemi irányítói, a Maniu-párt ideológusai szintén elkerülték a hadbíróóságot. Meglehetősen háttérben maradtak. Az erdélyi magyarok csak évtizedek múltán szerezhettek tudomást arról, hogy a Maniu-párt-sajtó irányítója az a Nagyszebenbe menekült kolozsvári történész volt, Stefan Pascu, aki később a kommunista párt vezetőségébe került, akadémikus lett, magyar kollégáinak fő gáncsolója; nevéhez fűződik az a Ceausescu által azon nyomban felkarolt javaslat, hogy Kolozsvár viselje a Cluj-Napoca elnevezést ...

A banda tagjai ijedt, szánalmas, életükért reszkető alakoknak mutatkoztak a brassói hadbíróóság előtt. Zavartak, nem értették, hogy miként állíthatták őket román bíróság elé olyan „hőstettükért”, mint a magyar lakosság irtása?

Újságíró-gyakornokként részt vehettem a brassói tárgyalásokon. Tizenhét esztendő voltam, diák, aki a húsvéti és nyári vakációkban a **Népi Egység** szerkesztőségében dolgoztam, olyan óriási fizetésért, hogy az egytálételes ebéd ára se telt ki belőle. Szemlélt Ferenc főszerkesztőnk, egyik-másik idősebb pályatárs kísérelőjeként, elküldött a legfontosabb riportutakra.

A Maniu-gárda pere nyilván fontos eseménynek számított, és így Kőműves Géza és Tiboldi Bé-

la társaságában – ők írták a tudósításokat – ott ülhettem a sajtó számára fenntartott padon.

Idézeteket másolok ide az 1945-ös riportokból. Miként hatnak most – hat évtized múltán?

„A brassói haditörvényszék tegnap kezdte meg Maniuról elnevezett bandák bűnperének tárgyalását” (április 8.).

„Kilencen vannak. Valamennyien a Maniu-féle önkéntes gárdának voltak a tagjai. Valamennyi ellen súlyos a vád: többrendbeli gyilkosság, rablás, jogtalan egyenruha- és fegyver- viselés.

Az első vádlott mélységes demokratikus meggyőződéséről tesz tanúságot. Az erdőbenbujkáló német és magyar partizánok a mezőn békésen dolgozó földműveseket gyilkolták. Ők a népet védelmezték, amikor a partizánok ellen harcoltak. Nem gyilkolt, nem rabolt, nem viselt jogtalanul sem egyenruhát, sem fegyvert .

A második vádlott Stana Traian, 23 éves fiatalember. Alig másfél méter magas, fekete emberke.

- Egy hajnalban parancsot kaptunk, hogy Szárazajtára kell mennünk, ahol veszedelmes partizánok vannak. Éjjel három órakor indultunk el. Az előttünk útnak indított Maniu-gárdisták Szárazajtán két-két katonai előképzőst vettek maguk mellé, és mire odaértünk, a község népét már egybeterelték. Két halálraítélt állott ott, akik előtt Olteanu parancsnok felolvasta az ítéletet, majd hozzám fordult, azzal a parancssal, hogy vágjam le a fejüket. Egy bárdot adtak a kezembe. Azt hittem, hogy tréfáról van szó, és nevettem. De Olteanu pisztolyt szegezett nekem, és azt mondta, hogy agyonlő, ha nem teljesítem a parancsot...

A következő vádlott Sandu Mihai, Kisküküllő megyei. A brassói IAR-gyárban segédmunkás.

- A házkutatások során – mondja – mindenki lopott. Elloptak mindent, ami a kezük ügyébe került. Különösen az Olteanu földijeit loptak és raboltak. Ő egyedül ártatlan....

Netoteanu főhadnagy, a fogarasi dinamitgyár alkalmazottja következik.

A szándékunk tiszta volt – mondja -, mint a szent nap az égen.

Fel van háborodva, hogy most, hónapok múltán jut eszükbe, hogy letartóztassák őt, aki kizárólagosan csak a kiképzéssel foglalkozott... Természetesen, ő sem lopott, sem nem gyilkolt. Ghezesan doktor, Golumbovici és Olteanu loptak. Összeszedtek fényképezőgépeket, rádiót, lisztet, talpat, vásznat, írógépet, bútort, szalonnát, disznót, lovat, mindent, ami a kezük ügyébe akadt.

Ghezesan dr. időnként Bukarestbe utazott, ahonnan Maniu üdvözetét és üzenetét hozta. Azt üzenete Maniu, hogy minden gárdista földet kap. A sok lopást látva, tudtuk, hogy nem lesz jó vége a dolognak...”

„Halmaghi Iona hírlapírónak mondja magát.

Múlt év szeptember 13-án indult el Észak-Erdély felé. Brassóban papi áldás, ünnepek után a Gárda vezetői, Enescu tábornoknak, Brassó akkori helyőrségparancsnokának jelenlétében, látszólag mint teljesen szabályszerű alakulatot indították őket útnak. Már Szászhermányban kezdődött a fosztogatás. Ilyefalván minden házban kutatást tartottak fegyverek és katonai holmik után... Sepsiszentgyörgyön addig tartózkodtak, míg a környéken mozdítható tárgy akadt. Ott kapták a szárazajtai eseményekről az első hírt. Olteanu „parancsnok” összehívta őket és elmondta, hogy Szárazajtán egy román tisztet a magyarok meggyilkoltak és egy aranygyűrűért levágták az ujját. Erre ő – Olteanu – megtorlással élt: kivégeztetett 13 embert, akik közül kettőt lenyakazásra ítélt, a többit főbelövette.....

Tusnád községben három napig „rekviráltak”. Csíkszeredára – mondja a tanú nagyon „illedelmesen” vonultak be. Velük voltak a kiküldött csendőrök, valamint a polgári hatóságok, községi jegyzők stb. Általában szorosan együttműködtek ezekkel. Csíkszentdomokoson sok fegyvert találtak, ezért Olteanu, elrettentő példaképpen, 11 embert agyon lővetett.

A következő tanú öregember. Azt mondja, hogy két gárdista a kivégző tönkre fektette, és Olteanu parancsára vizes kötéllel huszonötöt vertek rá. Aki ütött, ezúttal is a bárdos bakó, Stana Traian volt. Valaki hátul kiabált, hogy ő is akarja ütni az öreget.

- Az utolsó öt ütés olyan volt – mondja az öregember-, hogy a derekamat ma se bírom.

Egy középkorú asszony vallja, hogy egy szál ingben hurcolták a község házára. Hajszál híján őt is kivégezték. Helyette egy öregasszont lőttek fejbe”. (április 15.)

„Most **Nagy István** öreg gazda következik. Apja a két kivégzett Nagy-fiúknak. Elmondja, hogy Bogdan Alexandru és Bogdan Gusztáv „önkéntes” jött hozzájuk, hogy bevigye az iskolaudvarra a fiait. Odaterelték az egész lakosságot, és egy magasban elhelyezett gépfegyvert irányítottak rájuk. Olteanu, a parancsnok azzal fenyegetőzött, hogy halomra lövet mindenkit, ha megmozdulást vagy tiltakozást lát. A lefejezésnél Henter József hozta oda a fejszét.....

Nagy István elmondja még, hogy az „önkéntesek” Birsan Todornál vendégeskedtek egy sertésből, amelyet a faluból szereztek. Összeszedtek aztán a falu lakóitól 3-4 szekér ruhaneműt és szekéren elszállították.

Gyászruhás, megtört fiatalasszony következik. **Özvegy Gecse Béláné, született Dávid Lujza.**

- Ez volt az! Megesküszöm rá! Berontott hozzánk, rálőtt a férjemre, azután engem is pofon ütött, hogy ne kiabáljak!

- Nem vétett a férjem senkinek – folytatta. – A harcok során, mikor többször gazdát cserélt a falu, ápolás alá vett egy román katonát. Ő nyújtotta neki az elsősegélyt. Cigarettát is vitt nek...” (április 17.)

„**Szép Viktor** jön sorra, a lelőtt Szép Albert fiatal fia. Anyját is ott lőtték agyon. Ő nem volt jelen. Barsai Ion azt mondta: „apádnak a gyűrűért kellett meghalnia”. Elmondja még, hogy mostanában érkezett egy levél. Attól a román katonától, aki a Szárazajta körül folyó harcokban megsebesült, és akit édesanyja gondosan ápol. A levélben – mondja a fiatal Szép – a román katona megköszöni anyámnak az ápolást, és azt írja, hogy a gyűrűt, amit az ápolásért hálából neki ajándékozott, szeretné visszakapni, mert emlék. Megfizeti az árát, s úgy kéri vissza az ajándékozott gyűrűt”. (április 18.)

„Az elnök gyors egymásutánban adja fel a kérdéseit, Golumbovici gondolkodás nélkül tagad.

- Én, kérem, semmi után nem kutattam. A paplanokat, párnákat, pokrócokat Pop lopta el.

- Arról beszéljünk, amit maga lopott el!

- Azt a néhány paplant és párnát a sebesültjeink alá tettem.

Az elnök kérdésére, hogy sebesültjeik is voltak, zavarba jön....

Demeter János: - Gyergyószentmiklóson 1944. október 14-én Olteanu rám parancsolt, hogy a téglagyárban kivégzett három embert egy órán belül temessem el. Ellenkező esetben engem is kivégeztet. A kivégzett emberek hulláiba egy magas fiatalember még többször belelőtt.

Kedves Anna: - Békásból menekültünk. A német hadsereg kiűrtette a községet. A férjem – aki éppen katona volt – velünk volt. A Maniu-gárdisták a férjemet többekkel együtt elfogták, és a téglagyárban kivégezték. Elvették a szekerünket is, a két tehénnel együtt.

Kovács Ágnes (szintén békási menekült): - (A Maniu-gárdisták a férjemet egy éjjel letartóztatták.

Másnap kivégezték. Három marhánkat, amelyeket azelőtt két évvel vettünk és a szekerünket elvették.

Szmuk Sándor (Gyergyószentmiklós): Tudomása volt a téglagyárban történt kivégzésekről. Arról is tud, hogy a Maniu-gárdisták több csomafalvi lakost tartóztattak le, köztük Orbán lelkészt is. Ezekért a szovjet parancsnok lépett közbe. Olteanura fejvesztés terhe alatt parancsolt rá, hogy bocsássa őket szabadon. Félholtra verve engedték el őket másnap. Egyébként sok embert kínoztak meg és raboltak ki.

Borzas Mihály gyergyócsomafalvi lakost több társával együtt a ditrói csendőrök adták át a Maniu-gárdának, akik, miután levetkőztették, súlyosan bántalmazták őket. A szovjet parancsnokság közbenjárására szabadultak meg a kivégzésektől”.)

„**Szakács Antalné**, gyászba öltözött, megtört asszony mély benyomást tesz a hallgatóságra. Elmondta, hogy két fiát kivégezték, a harmadikat egy Miricioiu Ioan nevű gárdista addig verte, míg félholtan maradt ott. Miricioiu még két kenyeret és két levágott tyúkot si kikövetelt.

Utána **Szőcs Lajosné** áll esküre a feszület elé. Karján apró gyermek, aki kicsi kezét, míg az anya esküszik, szintén a kereszt felé nyújtja, mintha megtorlásért könyörögne meggyilkolt apjáért. A tanú elmondja, hogy a kertjükben egy eldobott fegyvert találtak, amely miatt a férjét kivégezték. Őt is kirángtatták az ágyból, és súlyosan bántalmazták. A gyermek akkor 13 napos volt” (május 1.)

„**Bíró Lajosné** az erdőről jön haza, ahová többen bújtak az átvonuló csapatok elől, mikor meghallotta, hogy a férjét agyonlőtték a gárdisták.

Kurkó Józsefné elmondja, hogy a házkutatás során egy üres tölténytáskát és egy magyar nemzeti színű szalagot találtak a háznál. A Maniu-gárdisták - lehetnek vagy tízen – mind a férjét, mind őt irtózatosan megverték. Az urát elvették és mielőtt főbelőtték volna, még egyszer félholtra verték. Egy fegyvert találtak a kertjükben, amelyet valószínűleg a menekülő fasiszták dobtak el. Három zsák gabnát és egy pár csizmáját is elszedték a gárdisták.

Kedves Lajosné 58 éves, megtört, szomorú asszony. A gárdisták azt mondták "Csókold meg a fiadat, mert agyonlőjük!" Mikor megkérdezte, miért, véresre verték. Három zsák lisztjét és zabját vették el.

Kurkó Márton községi bíró részletesen elmondja, hogyan hurcolták a magatehetetlen, 84 éves György Józsefnét a kivégzőhelyre, és mint lőtték agyon a földön fekvő öregasszonyt.

Péter Albertné elmondja, hogy az urát a kivégzés előtt rettenetesen megverték. **Bodó Sándornak** a feleségét lötték agyon. **Bálint Istvánnénak** a férjét. Bundát, bakancsot, vásznat, élelmiszert vettek el tőle. **Károlyi Károlyné** egyik fiát a templom mellett lötték agyon. A másik fia nemrég pusztult bele az elszenvedett kínzásokba. Karda Ágost látta, amikor négy gárdista **Bálint Istvánt** a községháza előtt agyonlőtte. Azon a helyen kellett egy órán belül eltemetni. Két lovát, hámjait, szekérét, egy 200 kilós sertést és pokrócokat raboltak el tőle. **Kajtár Gergely** lovait, hámjait rabolták el. **Búzás Józsefet** megkorbácsolták, mert nem köszönt elég illemtudóan és elvitték lovait, hámjait. **Ignác Páltól** szintén elvették a lovakat, hájokat, de a házból is minden megmozdíthatót felraktak a szekérre. **Gidró Ignác** elmondja, hogy a malomból 4700 kiló búzát vittek el” (május 4.)

Egy riasztó mozzanat. **Gidró Pál** tanú váratlanul olyan bejelentést tesz, ami nem tarozik a gárdista gyilkosok hadbírószági tárgyalásához. A bíróság tudomására hozza, hogy az egyik gyilkost saját szemével látta néhány perccel előbb, amint a bíróság épülete előtt sétált. Ezt a tanúnak beidézett székely asszonyok is igazolták. A bíróságot láthatóan nem érdekelte a bejelentés. Meglepő magatartást mutatott a katonai ügyész, egy **Laz?r** nevű százados: kifejtette, hogy az ügyész szerepe nem korlátozódhatik csupán a vád megfogalmazására, hanem a védő feladatait is magára kell vállalnia. És ő magára is vállalta: csak úgy sorolta az enyhítő körülményeket, közvetve a legyilkolt székelyek „bűneit” emlegetve, és két vádlottnak egyenesen a felmentését kérte. (Az ítélet kihirdetése után a brassói román napilap a **Drum Nou** éles hangon bírálta **Laz?r** katonai ügyész álláspontját.) Megesett a bűnper folyamán, hogy a félholtra vert tanúknak és a meggyilkolt áldozatok hozzátartozóinak kellett védekezniük. A hadbírószág „elnéző” viselkedését tükrözték az ítéletek is. Csak a többszörös gyilkosok, például a „bárdos hóhér”, **Traian Stan** kapott életfogytiglani kényszermunkát, továbbá 3 évi nehéz börtönt. Még négy vádlott kapta ugyanezt a büntetést. (Néhány év múlva szabadlábba kerültek.) A gárda szervezői, **Gavril Olteanu** parancsnok és társai „távollétükben” ítéltek kényszermunkára, de ezeknek az ítéleteknek semmi következménye nem lett. **Olteanu** például a hetvenes évek elején híres vadászként a Kárpátok szépségeiről írt cikkeket, ami ellen **Titus Popovici**, a korszak népszerű írója – akkor még az igazság és emberiség nevében – felháborodottan tiltakozott.

Lazar Ion vádlott, az egyik életfogytiglani kényszermunkára ítélt gyilkos, az utolsó szó jogán kérkedve mondta: „Eszem ágában sincs, hogy arra gondoljak, hogy az elkövetett gyilkosságok miatt valaha is – akár álmomban – lelkiismeretfurdalást érezzek.”

A második világháború utolsó napjaiban folyt le a brassói hadbírószági tárgyalás. A Maniu-gárda tömeggyilkosságai ehhez az iszonyatos világegéshez tartoztak. A román félkatonai alakulat az orosz csapatok nyomában járva követte el előre eltervezett etnikai tisztogatását. Torz „háború” volt a gárdáé, amely semmibe vett minden nemzetközi szabályt, genfi megegyezést, a háborúk „klasszikus” törvényeit. Olyannyira, hogy Gyergyóban – több esetben is – a szovjet katonai hatóságok kényszerültek „román szövetségesük” kezéből kimenteni halálra szánt székely papokat, erdei favágókat, gazdákat, tanítókat.

Gyergyó, Csík, az egész Székelyföld történelmét átszőtték a katonai hagyományok: állandó harckésztség a határok védelmében, ügyes kardforgatás, önfeláldozás, bátorság, **Balassi Bálint** énekei a végek dicséretéről illettek a székelységekre. De az elszántsággal együtt élt itt a bajtársaiasság, az ellenfél megbecsülése, az emberség elemi szabályainak betartása. Mind ezen hadi erények megdöbbentő ellentéte volt az 1916-os gyilkosság-sorozat, majd a Maniu-gárda véres tobozódása 1944 őszén. Ezer év alatt kialakult székely lelkiség kapott gyogyíthatatlan sebet.

Akárcsak szülőföldje katonanépében, **Cseres Tiborban** is – korunk kardforgató írójában, **Balassi, Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor** örökösében – háborgott a lelkiismeret ezektől a felkavaró, nyugtató nem hagyó emlékektől. Érezte, hogy mai írói kötelesség helyreállítani a katonai becsületet nemzetében és a környező népekben.

Gyergyó „hideg napjait” legkegyetlenebbül a székesfehérvári leventék csapatának lemészárlása jelezte. Másfélszáz katonafiú, nem voltak még csatában, kimerülten aludtak a Gyergyói-havasok oldalában, az őszi legelőn.

Mellettük a fegyverük mint fáradt pásztor botja. Nem számoltak semmilyen közvetlen veszéllyel. A székely hegyek köröskörben, a Gyergyói-havasok, a Nagybagyás, a Piricske-csúcs, a Nagy-Gohárd, a Likastető őrzik az álmukat. Kölcsönös szövetség ez, őket is a havasi határok védelmére rendelte ide a háborús szükség. A havasok némák voltak, de már itt volt a második világháború, Románia kilépése óta.

A székesfehérvári levente-katonák nem ébredtek fel soha többé.

Szállt a szóbeszéd, legendákká szövődött, mert soha nem mondták el a helybeli lakosoknak, hogy mi is történt azon a koromsötét, gyilkos éjszakán... Oroszok lepték meg az alvó katonákat, leöldösték valamennyit... Saját szuronyaikkal „szögezték” a földhöz testüket... Havasi ösvényeken román pásztorok vezették az oroszokat a mélyen alvókra... Orvtámadás! ... Ilyen a háború törvénye? „Nem ilyen, a csatatéren is vannak szabályok ...

Titokzatosság lengte körül a Piricske oldalát... Emlegetni sem volt szabad a levente-katonákat, nem hogy síremléket állítani nekik. Vajon a szüleiket értesítették-e fiuk haláláról, érdeklődtem a hetvenes években, mikor először beszéltek nekem Gyergyószentmiklóson a torz háború tilos epizódjáról. Ugyan ki merészelte volna összegyűjteni a halotti cédulákat és elküldeni Fejér vármegyébe? Azt se tudják, hogy kik temették el a halottakat. Harctér volt itt, Gyergyószentmiklós felső fele lángolt – a kárvallottakat sokáig „égetteknek” hívták – az országúton egymásba torlódó autók, tankok, menekülő parasztok szekerei....

- Mohács volt itt, barátom, székely Mohács.

De hiszen még a mohácsi csatamezőn is támadt egy bátor nagyasszony, aki összegyűjtette és méltóképpen eltemette a magukra hagyott hősi halottakat. Kanizsai Dorottya, a bán testvére, mostohafiát kereste a halottak között, és ekkor támadt fel benne a kötelesség: méltó halálért méltó temetés jár minden magyarnak. Felfogadott négyszáz jobbágyot Mohács környékéről, és sírt ásatott II. Lajos valamennyi elesett katonájának... Az volt a magyar történelem legnagyobb temetése. Kanizsai Dorottya tettét költők énekelték meg....

A székelyek földjén is akadtak Kanizsai Dorottyák. Híradás a **Népi Egység** 1945. április 27-i számából: „A Magyar Népi Szövetség hídvégi szervezetének női csoportja a napokban, Vida Béláné elnöklete alatt ülést tartott, amelyen elhatározták, hogy a földvári fogolytábor temetőjének sírjait gondozni fogják”. Földváron volt az egyik leghírhedtebb haláltábor, amelyben a román hatóságok – odahurcolt, ártatlan székelyek ezreivel együtt – fogságba esett honvédeket és német katonákat tartottak, embertelen körülmények között. Ebben a táborban sokezer fogoly halt meg kiütéses tifuszban. A szomszédos Hídvég község magyar lakossága igyekezett segíteni a beteg foglyokon, és a halottakat eltemette.

Cseres Tibor közvetlen élményekből ismerte a gyergyói „hideg napok” történetét... Egyáltalában a székely világról legfogékonyabb fiatalságában szerzett maradandó élményeket. Gyergyóremetén született, „a Jéghasító utcában, a Sirilő előtt” – remetei ismerőseim így mondják. Pontosítani kell a falurészt, mivel Remete nagy község, mint a gyergyói települések többsége, hat és félezer lakóval, akik – három tucat románon kívül – székelymagyarok mind egy szálíg. A Portik nevet is jónéhány család viseli, az író a Csereságból való; ezt választotta művésznévének. Édesapját a szegénység rászorította favágásra is, a szomszédos Moldva havasain. Valamikor, katonaság után még testőr is volt egy ideig a császár szolgálatában, Bécsben. Következő katonáskodása a román seregre esett volna, de inkább megszökött, át a határon, családjával együtt. Író fia helyette is kiszolgált az armádiát, 56 hónapig viselte a honvédtiszti egyenruhát. Életművét áttekintve, lehetetlen nem látnunk, hogy öregedőben – nagy írói sikerekkel maga mögött – visszafordult fiatalkori, „gyergyói” élményeihez. Ezek körébe tartoznak csángó témái, olyan jeles moldvai katolikus papok alakja, akik a maguk idejében a csángók magyar anyanyelvét, nemzeti kultúráját védelmezték, ennek a legjobban megviselt magyar népcsoportnak valóságos apostolai voltak: Zöld Péter és Petrács Ince János. Úgy mondhatnám, hogy a legegységesebb székely író, aki a székelyek, még inkább a moldvai csángók tragédiáit az egységes magyar irodalom gondjává tette.

Ez esetben nem különös-e, hogy legjobban felzaklató magyar „katonaregényének” színtere a Székelyföldtől távoli Délvidék, ennek „erkölcsi Mohácsa”, az 1942-es razzia? A **Hideg napok** megjelenése (1964) után Cseres majdnem mindegyik interjújában hangsúlyozta, hogy mélységesen elítéli a háború torzulásait, az oktalan tömeggyilkosságokat, a megtervezett etnikai tisztogatásokat, a katonaruhában elkövetett rablásokat. Bizonyos, hogy valamennyi hadsereg katonáinak rémtetteire gondolt. Magyar író lévén, főleg az ellenünk Keleten, Délen, Északon elkövetett tömeggyilkosságokra. Kiválóan tájékozott íróként, egy időben a honvédelmi miniszter, Veres Péter adjutánsa; pontosan ismerte a Bácskában és a Bánságban lezajlott, példátlan vérengzéseket, a Tito-partizánok bosszúhadjáratát a magyarok – és németek – ellen, amelynek arányairól mindmáig nem adtak ki hivatalos összesítést, de bátor kutatók számításai szerint, az áldozatok száma húsz és negyvenezer közé tehető.... Csak az nem ismerte, aki nem akarta Mindszenty József esztergomi herceg-

primás szemrehányó levelét, amelyet 1946. július 17-én írt a történelem legbalgább magyar külügyminiszteréhez, Gyöngyösi Jánoshoz: „Sajnálattal kell megállapítani, hogy Magyarországon akadnak olyan tényezők, amelyek akár a sajtó hasábjain, akár a rádió hullámain keresztül azt a hamisényt igyekeznek bedobni a magyar közvéleménybe, és – ami a legnagyobb oktalanság – ezzel a külföld előtt is hamis tényeket tárnak fel, ugyanis, hogy a jugoszláviai magyarság helyzete kielégítő, a jugoszláviai magyarok szabad életet élnek, van iskolájuk, sajtójuk, színházuk stb.”

Tudott Cseres Tibor, hogyné tudott volna a ligetfalui magyar tömegsírjáról is. 1944 novemberében a nyilas kormány 90 leventét Németországba vezényelt, Drezda környékére. Szerencsésük volt, nem kerültek a tűzvonalba. Az első adandó alkalommal elindultak hazáig. Csehszlovákián át. Ez volt a legrövidebb útvonal. Pozsony mellett a szlovák katonák feltartóztatták őket és a közeli Ligetfalun felállított magyar gyűjtőtáborba zárták. „A Belügyminisztérium biztonsági tisztjei 1945 július elején – a táborparancsnok közreműködésével – kifosztották a foglyokat, majd kivitték az osztrák határ menti erdőségekbe és valamennyit agyonlőtték.” (Janics Kálmán: **Eltévedtünk Európában?**). Az eset 1947-ben kitudódott, és éles sajtópolémia, közéleti vitát váltott ki az akkor még működő szlovák polgári pártok és a hatalmat gyakorló kommunisták között. Írtak a tömeggyilkosságokról a pesti lapok is. Ameddig írhattak... Aztán az egész történetet – közös csehszlovák-magyar igyekezettel – kiradiózták a történelemből. Janics Kálmán megírja, hogy személyesen kért felvilágosítást a magyar külügyminisztériumtól, ahonnan egy magas rangú tisztviselő azt felelte, hogy „az ügy szigorú csehszlovák-magyar közös államtitok...”

Trianon után a csehszlovák-román-jugoszláv diplomáciai körgyűrű „békés” eszközökkel fojtogatta a szétszabdalt nemzetet, a maradék Magyarországot. A második világháború utolsó hónapjaiban a kisantant a vérbosszú jegyében támadt fel ismét, a győztes nagyhatalmak közönyös tekintete előtt. Mi következhetik még? Örökös félelem az első világháború megjutalmazottaitban a kétszer is legyőzött, megalázott magyarságtól? Vagy a méltányos békülés, amely nem ismer győztest és legyőzöttet, hanem a népek egyenlőségére, érdekeik elismerésére alapozódik? Cseres Tibor gyermekkori élményeiből tudta, hogy a béküléshez egyiknek kezdet kell nyújtania a másik felé. Így rendeződtek a haragok a csíki, gyergyói legények között is. Egyik beszélgetés során, Bertha Bulcsunak megvallot-

ta, hogy a maga személyes gyűlöleteit is mindig sikerült „gondolati úton”, belső meditálással feloldania, megsemmisítenie. Ilyenkor az sem lényeges, hogy ki kezdte a haragot, a gyűlölködést, vagy éppen a gyilkosságot. Teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy az 1942. januári, háromnapos újvidéki razzia nem a honvédek provokációjával kezdődött, ez válasz volt, kíméletlen, kegyetlen válasz. De ha abból indul ki, hogy ki kezdte el, akkor a békés szándék is gyűlöletbe fordulhat. Kisebbségi életérzés, amit a magyar fájdalom egyik legnagyobb erdélyi költője, Reményik Sándor fogalmazott meg, hogy a nemzeti elnyomás igájából szabadulva, nem a bosszú felevenítésére kell gondolnunk. Reményik 1941-ben írta le: „**Kiáltsuk: te vagy a hibás? / Vagy az a kérdés, hogy ki kezdte?**” Ez az alapállás, a költők és írók, Reményik és Cseres – mindkettő erdélyi ember – hite szerint kibonthatná a közös történelem egymásba bonyolódott és egymást, de önmagunkat is sértő-sebző szálait....

Cseres Tibor úgy érezte, hogy a szerbek, a románok, a szlovákok helyett írja meg a nemzeti önlelkesülést, a **Hideg napokat**. És erre csak hasonló eszmeiségű válaszok érkehetnek délről, keletről, északról....

A Hideg napok megjelenése pillanatában átlépte a magyar irodalom határait. Szerzője bevallott szándéka szerint, kelet-európai vagy legalábbis Kárpát-medencei tetemrehívást akart elindítani. Szinte lehetetlen feladatra vállalkozott. Két évtizeddel a második világháború befejeződése után, mint-ha titkos erők működtek volna közre, kialakult az a nemzetközi vélemény, hogy minden háborús bűnért, vétségért a németek és a magyarok viselik a felelősséget.

Cseres Tibor a regény román kiadásának hátsó borítójára felíratta, hogy munkáját az őszinte párbeszéd elindítójának szánta, és bizalommal várja román írókollégáinak hasonló vallomásait.

Egyetlen sornyi román válasz nem érkezett.

De nem kelt visszhang Északon sem, Keleten sem, Délen sem. Ebben a némaságban kísérteties volt a kíméletlen magyar nemzeti önostorozás.

Az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és délvidéki magyargyilkosságok, népiirtások feltárása a kisebbségi magyar irodalomra maradt. Roppant nehéz körülmények között. Polgári és katonai hatóságok, összeforrott pártapparátusok és a mindenható cenzúra gáncsolta el a merészebb kísérleteket. A kisebbségi tájak írói felis-

merték kötelességüket, de legtöbbször csak burkoltan szólhattak az emlékekben égő drámákról. A közösségi élmények nem hatolhattak be a nemzettudat egészébe. Évek teltek el, és a délvidéki magyarítás híre még mindig csak bizonytalan riadalomként terjedt az erdélyi magyarág körében. Az első tudósítások a Délvidékről, már majdnem egy évvel a példátlan etnikai tisztogatás után, arról szóltak, hogy a titói bölcs nemzetiségi politikának köszönhetően eleddig hét magyar középiskola nyílt meg Jugoszláviában! A felvidéki kitelepítésekről, deportálásokról, erőszakos szlovákosításokról több ismerettel rendelkezhattunk, de az erdélyi magyar sajtó a nemzetirtás szörnyűségét leegyszerűsítette a csehszlovákiai demokratikus erők és a fasiszta maradványok közötti élet-halál harcra. Balogh Edgár személyes hangú aggodalmából a kolozsvári **Világosságban** „ki-maradt” Benešnek, a magyarság legnagyobb ellenségének alattomos cselszövése és arról sem esett szó, hogy magát a felvidéki magyarítást Balogh Edgár tegnapi kommunista barátai, élükön Clementis államtitkárral hajtották végre.

Ehhez az erőszakolt amnéziához kapcsolódik kezdő újságró korszakom egyik „kudarca”. Maturandus diákként az eldugott székelyföldi Uzonban, szülőfalumban roppant felbosszantott a felvidéki magyarok példátlan kálváriája és a maga módján én is tiltakozni szerettem volna ellene. Írtam hát egy dörgedelmes cikket a Hlinka-gárda garázdálkodása ellen, kifejezve reményemet, hogy a szlovák demokratákban lesz elég erő és elszántság ahhoz, hogy legyőzzék a múlt gonosz kísértetét. Ez a gárda, Andrej Hlinka volt rózsahegy-i plébános Szlovák Néppártjának félkatonai alakulata, 1938 és 1945 májusa között a szlovák fasizmus rohamcsapata volt, részt vett a magyarok üldözésében, a zsidók deportálásában, 1944 őszén a szlovák nemzeti felkelés eltiprásában. Romániai tapasztalataim alapján a Maniu-gárdához hasonlítottam. Személyesen vittem el a cikket a **Népi Egység** szerkesztőségébe, Brassóba. A lap állandó külső munkatársának számítottam. Szemlér Ferenc költő, főszerkesztő – aki pályakezdemet jó szívvel támogatta – elolvasta haragos cikket, és szelíden visszaadta. Ritkán esett meg velem efféle.

- Nincs jól megírva? – okvetlenkedtem.
- De igen.
- Akkor pedig?
- Olyan biztos vagy abban, hogy a felvidéki magyarüldözés az egyébként megszűnt Hlinka-gárda számlájára írandó?

Búcsúzóul hozzátette: ne dobjam el a cikket, tíz vagy húsz esztendő múlva érdekes lesz újraolvasnom...

Jóval többet kellett várnom tíz vagy húsz esztendőnél.

A szovjet gyarmatbirodalom összeomlása után annak maradt a bizonyítéka hajdani írásom, hogy a moszkvai csatlósok bűneit – a világ minden gaztettével együtt – miként „kenték rá” a cinkosok a „reakcióskora”.

Erdélyben, szemünk láttára, emlékezetünk szégyenére, a szárazajtai tömeggyilkosság döbbenetét vonta feledésbe és fordította visszájára jellegét a bukaresti „hivatalos idő”. Előbb megpróbáltam érzékelteni, hogy milyen hangulatban folyt le 1945 nyarán a Maniu-gárda gyilkosainak brassói pere. Már azoké, akiket a hatóságoknak „sikerült” elfogniuk. Akkor a hatalomra lépő kommunista pártnak és szövetségeseinek szükségük volt Maniu és a Nemzeti Parasztpárt lejáratására, mivel nagyon népszerű volt a román tömegekben. Aztán a „feledtetés” hosszú évtizedei következtek. Maga a párt és vele együtt a Magyar Népi Szövetség járt elől – már nem Kurkó Gyárfás volt az országos elnöke – a magyar-román ellentétek „elsimításában”, ami ezúttal is, mint oly gyakran máskor a magyar sérelmek, fájdalmak elfojtását jelentette, a „történelmi békesség” nevében.

Ekkor döbbsentem arra, hogy valakik sikeresen megfordították a történelem menetét Szárazajta drámájában. A hetvenes évek végén szerettem volna elbeszélgetni az 1944-es vérengzés túlélőivel. Falujukban szinte egyiket sem találtam. Valósággal elmenekültek onnan. Egy ilyen rejtőzködő szárazajtai székely család Sepsiszentgyörgyön lakott, rozzant külteki házában, albérlőként. Egyik barátom hívta fel a figyelmeztetést, és együtt látogattuk meg. Valamelyik nyári este. Nappal soha nem volt otthon a családfő, alkalmi munkából élt, így emlegette „uraskodva” a napszámos munkát.

Mikor a hatvan felé tartó férfi megtudta, hogy Szárazajta ügyében keresem, felugrott az asztal mellől, és szabályszerűen kiutasított a házából.

- Hagyjon nekem békét mindenki Szárazajtával! Öt évet ültem miatta. Többé nem akarok tömlöcbe kerülni!

- Maga ült öt évet?
- Másként miért mondanám? Nem nagy dicsőség, higgye el.

Barátom közbeszólt, hogy tudtával a házigazda teljességgel ártatlan volt, véletlenül került el a gárda golyója.

Erre a közbeavatkozásra csitult a házigazda indulata. Most már székkal kínált megint. És amit elmondott, attól lassan kitisztult előttem a kép.

Sok esztendővel a brassói hadbírószági tárgyalás után, valamelyik román felső bíróságon megint elővetették a szárazajtai tömeggyilkosság ügyét. De ez a per már egyáltalán nem hasonlított az 1945-ös tárgyalásra. Ezen a felső bíróság kiderítette, hogy a brassói hadbírószág tévesen ítélkezett, mivel futni engedte azokat a székelyeket, akik az erdők rejtekéből a román katonákra lövődöztek. Nem voltak ilyen székelyek? Majd kiderül, hogy mit vallanak a tanúk. Ezek a „tanúk” pedig a tényleges gyilkosok voltak, akik akkor még büntetésüket töltötték. A vádlottak padjára ártatlan székelek kerültek.

A tárgyalásokról nem szivárgott ki semmi. Nem ez volt az egyetlen ilyen „titkos per” abban az időben, minden esetben magyar falusi gazdák, tanárok és főleg papok ellen. Az erdélyi magyar újságok egy sort sem írtak róluk, hiszen mukatársaikat be sem engedték a tárgyalóterembe. Ha pedig valaki az elítéltek családtagjaira hivatkozik, azt könnyű elintézni, hogy felül a rémhíreknek, meg, hogy aláaknázza a „román-magyar történelmi barátságot”...

Meg kell írnom Szárazajtat és a másik 1944-es írtózatot, a földvári haláltábor! De hogyan? A valóság-irodalom eszközei, módszerei alkalmatlanok lettek volna. Ezt a műfajt sokszoros nagyítóval vizsgálták a román cenzorok. A valóság igazán veszedelmes a hazugságra épülő társadalomban! Tehát regényt írok, az akkori idők rajzát, és ebbe „ágyazom bele” mind a két székely tömeghalált. A regénynek mentsége, hogy „fikció”. Legyinteni lehet: a szerző képzelődik. De talán ellensúlyoznak a szövegbe közbeiktatott tényanyagok, a **Népi Egység**ből vett egykori idézetek. A hitelesítés kedvéért, a regény címe: **A Haynal-ház kapuja** alá odaírtam, hogy „Krónika”. Egy olyan bukaresti kiadónak ajánlottam fel, az **Albatrosznak**, amely csak időnként jelentetett meg magyar munkákat, így kevésbé volt szem előtt.

Székelyföldi hideg napok – ezt a címet adta kritikájának Pomogáts Béla (**Élet és Irodalom**, 1982. augusztus 27.). „Beke György regénye személyes hitelességgel idézi fel a történelemmel való találkozás nehéz hónapjait, a székely város diákjainak útkeresését, a korszak elvadult politikai küzdelmeit. Regényének

igen nagy információs értéke van, hiszen a Székelyföld „hideg napjairól” vajmi keveset tud a hazai olvasó. Mégsem pusztán ez az információs érték jelöli meg regényének helyét: **A Haynal-ház kapuja** igazi írói esz-közökkel megirt, jól szerkesztett regény, emlékezetes emberi alakokat kelt életre és fordulatos cselekményt sző a korszak politikai harcai köré.... Izgalmas, egyszerűs mind nagy reményeket tápláló korszakra emlékezett vissza Beke György: ennek ma már történelmi tanulása van”.

A Haynal-ház kapujából a budapesti könyvterjesztő ötezer példányt rendelt. Romániában az volt az eljárás, hogy a külföldre küldött könyveket még egyszer elolvasták, utólagosan is cenzúrázták, Hátha... Lám csak, milyen jó volt előrelátónak lenniük! Regényem meghamisítja a történelmi valóságot, gyalázza a román hazafiakat, akik a magyar fasiszták ellen harcoltak. A könyvet nem engedték ki Magyarországra. Erdélyben sem közölhettek többé elismerő kritikát a lapok. Vesztegzárt vontak körém. A botrány eljutott a **Szabad Európa** Rádióig. Ezt is a számlámra írták.

Egy esztendőn át tartott a szakadatlan szekatóra, talán még tovább. Akkor összeomlottam. Szívinfarktus...

Milyen visszhangot váltott ki a **Hideg napok** a helyszínen, Újvidéken, Bácskában, Jugoszláviában?

Távolról – földrajzi messzeségből – talán nem is lehetne válaszolni erre. Ellentmondásosak a sajtóközlemények. Akkoriban azt se lehetett bizonyossággal tudni, hogy bemutatták-e a Cseres-regény filmváltozatát a Délvidéken. Hallottam olyan híreket Erdélyben, hogy annak idején maga Tito elnök tiltotta meg a regény és a filmváltozat bevitelét Jugoszláviába. Nem a magyar tábornokokat védelmezte, hanem attól tartott, hogy ez a film feltépi a jugoszláv partizánok tömeggyilkosságaival ejtett sebeket, márpedig ezekhez a vérengzésekhez a marsallnak is köze volt.

Mégis bemutatták volna a filmet? Négy évtizeddel a **Hideg napok** megjelenése után, Juhász György irodalomtörténész így emlékezett a **Horvátországi Magyarorság** című észéki újság 2005. évi 1- es számában:

„Cseres Tibor 1964-ben írta meg önmarcangoló, bátor őszinteséggel a **Hideg napok** című kisregényét, amely az 1942-es újvidéki razzia történetét dolgozza föl az irodalom, a szépirás eszközeivel. Cseres művét 1966-ban Kovács András filmrendező vitte „celluloidra”, Latinovits Zoltán főszereplésével. Cseres szerint még a regénynél is keményebben. A filmet a

hetvenes évek elején hivatalos jugoszláv forgalmazó által kezdték el vetíteni Újvidéken, ahol pár vetítés után le kellett venni a mozik műsoráról, mert lincshangulat alakult ki a városban, és féltő volt, hogy a magyarok szerb atrocitások áldozataivá válnak.”

Ellentmond ennek az utólagos véleménynek Herceg János néhai délvidéki prózaíró jegyzete 1967-ben, a szabadkai **Hét Napban**. Befejező részei:

„ S megint csak oda jutottam el, hogy a **Hideg napok** Budapesten, Moszkvában vagy Karlovy Varyban mást mond, mint a mi vidékünkön. Ha egy író a vallomás kényszerének engedett ezzel a témával, a film pedig a magyar közönség katarziséig akart eljutni, nálunk még ma is tetemrehívás ennek a szörnyű háborús epizódnak a felidézése.

Mert epizód volt – akármilyen könnyű fajsúlyú ez a szó -, hiszen volt még Banjica, s volt Jasenovac és az emberpusztításnak annyi pokla még ebben az országban, hogy talán már ezért is lett szörnyű jelentőségében és jogi meritumának következményeiben elviselhető a mi számunkra is.

Nem csodálom, hogy nem hoztuk be ezt a filmet. S talán nemcsak azért, amivel innen válaszoltak s indokolták meg az elutasítást, mondván: „Mi is visszaadtuk a kölcsönt, most már felejtjük el”, hanem nyilván azért, mert vannak helyzetek, amikor a józan megértés és bölcs tárgyilagosság egyszerűen cinizmusnak hat”.

Herceg János olyannyira realista író, hogy az újvidéki razzitát is a maga tényleges arányaira szállítja le, epizóddá minősíti, belehelyezve a második világháborús, akkor éppen szétdarabolt Jugoszlávia állapotai közé. Odaméri a más tájakon lefolyt horvát, szerb, zsidó, magyar, olasz öldöklések sorába. Kétségtelenül mértéktartó megközelítés, de az igazi népiertások, valamennyi etnikum körében, Tito győzelmét követően kezdődtek el. Banjica ugyanis Nedić szerb bábállamának haláltáborra volt, a jasenovaci vérengzések pedig Ante Pavelić horvát bábállamának a területén folytak le. A több százezer áldozatot követelő, valóban „történelmi méretű” bosszú és megtorlás 1944-ben kezdődött el és hosszú hónapokig tartott. A magyarok és németek számára ez jelentette az addig elképzelhetetlen vérszörnyűségeket. De hát erről délvidéki magyar író csak a halállal dacolva írhatott volna. A két párhuzamba állított dráma, 1942 és 1944 között – az áldozatok számának összehasonlíthatatlansága mellett – az volt a minőségi különbség (ami az összevetést megkövetelte volna), hogy előbbit azon nyomban a magyar parlamentben ítélték el és a bűnösöket magyar hadbíróság

elé állították, míg utóbbiért soha senki nem kért bocsánatot és pusztán emlegetni se lehetett hosszú évtizedeken át. Ez is tanulságos témát kínált volna.

Herceg János írásának mégis megvolt a maga hatása: felidézte az elnémitott történelmet.

Cseres Tibor regénye után négy esztendővel a Délvidéken is megszületett az első magyar irodalmi replika, még ha jelbeszéddel szólt is, felvillanó víziókképpen, a magyaröklésekről. Burány Nándor Összeroppanás című regényét 1968-ban adta ki az újvidéki Forum. A következő évben a kiadó főszerkesztője, Juhász Géza dr. egyetemi tanár Bukarestben járt és – többek között – Burány Nándor regényéből is hozott, mutatóba. Titoék tömeggyilkosságai tilos témák voltak akkoriban Romániában is, a Juhász Gézával készített interjúmban csak ennyit tudtam „üzenni” az olvasóinknak. (Előre, 1969. április 20.) „Igenis, a mai jugoszláviai magyar élet sorskérdései is jelentkeznek már irodalmunkban. Említsem Burány Nándor tavaly megjelent **Összeroppanás** című regényét, amely az elmúlt negyedszázad vajdasági problémáit veti fel, szókimondó bátorsággal, nem külső történet keretében, hanem belső monológok sorában, s ebben a képben a jugoszláviai magyarság sorsa, önismerete, tudatvilága is benne van.”

Az **Összeroppanás** születéséről és fogadtatásáról beszélt Burány Nándor 2004 őszén a szabadkai **Hét Nap** munkatársának (Kovács Nándornak):

„A magyarok ellen 44-45-ben elkövetett atrocitásokban a családomon keresztül személyesen is érintve voltam. Tudtuk, mi történik nap mint nap a zentai Amerika szálló pincéjében. Egymás között titkon beszéltünk a történeésekről, írni azonban senki sem mert róluk. Mert senki sem akart emiatt börtönbe kerülni vagy munkanélkülivé válni. Pedig az író számára alapvető dolog, hogy az őt foglalkoztató gondokat kiírja magából, e nélkül értelmét veszíti számára az írás. A **Magyar Szó** újságírójaként részt vettem Belgrádban azokon az üléseken, amelyek Ranković titkosrendőrségének, az UDB-nek a felszámolása történt. Főként a kosovói albánok mesélték sirva, hogy az UDBÁ-sok fegyverkeresés ürügyén házkutatásokat, kínzásokat követtek el náluk. Ezek után úgy éreztem, nekünk sincs tovább okunk hallgatni a 44-es atrocitásokról. Kezdetben csak fejezeteket írtam meg, ezek közlését Ács Károly, a Híd szerkesztője vállalta. A folyóiratban megjelentekről Hornyik Miklós írt, kiemelte fontosságukat. E biztatás nyomán adtam regényformát szövegeimnek.”

Az **Összeroppanás** fogadtatása? A kritikusok kezdetben arról vitáztak, hogy regény-e vagy dokumentumszöveg a mű. „Hogy valójában miről szól, azt jóval később, a magyarországi **Forrás** című folyóirat tárta fel. A könyv formai és esztétikai együttes elemzésére, a legteljesebb tanulmány megírására pedig Gerold László vállalkozott, ezt olvasta fel a Magyar Tanszéken a közelmúltban tartott ünnepeken. Az akkoriban tartott író-olvasó találkozókra azonban sohasem felejtették el megjegyezni, hogy féltenek miatta. Olajos Mihály (pártmunkás) először szakszervezeti, majd pártfórumokon is pártfogolta, de emlékezetes számomra Fajka Nándor (egykori zentai polgármester) kiállása is, amikor azzal vádolták, hogy könyvvel nyugtalanítom a közvéleményt. Mirko Tepavac (horvát nemzetiségű jugoszláv politikus) idejében pedig még határozat is született az atrocitások kivizsgálásának szükségességéről. Később azonban mindez feledésbe merült.”

Irodalmi közvéleményünk kevésbé ismeri **Illés Sándor** regényét a délvideki magyarirtásról. A **Sírató** 1977-ben jelent meg Budapesten. Felismerhető a kötetben a „temerini iszonyat”, noha az író néha ködbe burkolózik, akár csak Burány Nándor. Temerin története Mohácstól tragédiák sorozata volt, magyarsága minden sorsfordulónál elpusztult, elmenekült, majd visszatért, de a legkegyetlenebb csapást Tito partizánjaitól kapta. (Életképességünk bizonyítéka, hogy az 1991-es összeírás szerint a város lakosságának 56 százaléka még magyar volt). A **Sírató** csak „gyalogpostán” juthatott el a Délvidékre, de majdnem mindegyik temerini magyar házban őriznek belőle. És ami a mai Délvidéken ritkaság: Illés Sándort a település díszpolgárává választották.

Délvidék megrendítő drámáját a szociográfiának kellett a maga teljességében és maradandóságában feldolgoznia. Egy olyan időszakban, amely ugyan hivatalosan, „államilag” még nem hajlandó becsületesen beismerni a Tito-partizánok bűneit, de már kénytelen eltérni a magyar kegyelet megnyilvánulásait. Matuska Márton vállalkozott a feladatra. Az írói szociográfia legalábbis látszólagos hanyatlása idején (?) a műfaj fontosságát bizonyította a mindenre kiterjedő dokumentálással és a drámai eseményeknek a korszak történelmébe és a magyar nemzeti tudatba való beiktatásával.

A műfaj remeke **A megtorlás napjai** (1991). Szerzője nem készen kapott, „hivatalos” adatokra, hanem saját egyéni kutatásaira építette fel. (Manapság az előre „kipreparált” tények kommentálása a divat.) Olyan riporterit alkat kellett ehhez a feladathoz, mint a Matuska Mártoné, a könnyen és szívesen mozgó íróé, mivel az ilyen témánál nem elegendő a részből „kimutatni” az egészet – para pro toto -, minden település tragédiája különbözik, mégis a teljesség szintézisét kellett megrajzolni. Így például menet közben fedezte fel, hogy addigi ismeretein túl, még itt is, ott is történtek vérengzések. A kötet tulajdonképpen nem is zárult le, Matuska folytatja a feltárásait.

Hivatali gyanakvás, ellenszenv kíséri vagy éppen hatósági ellenőrzés. Szerbiában ma sem vesélytelen igazmondó riporternek lenni. Lelkek és életek ébersége itt soha nem ernyedhet el. A délvideki magyar riporter az élet, az igazság haditudósítója, halálos veszedelmek földjén.

A csábítást, az ösztönzést, a kihívást Matuska Márton számára is Cseres Tibor regénye jelentette. Annak ellenére, hogy az érem másik oldalát derítette fel. A **Hideg napok** egyképpen riasztja a nemzeti önvizsgálatot és a nemzeti önvédelmet.

És Cseres Tibor pályája lezárásaképpen megírta a maga számadását a délvideki magyar tömeghalálról, az iszonyú szerb bosszúállásról. Két évvel halála előtt, 1991-ben jelent meg a **Vérbosszú Bácskában**. De a nemzeti önvizsgálat a székely író számára nemcsak a romlás okait keresi, hanem a történelem egész folyamatát vizsgálja. Az idősebb író témáiban vissza-visszatér szülőföldjére, a székelység múltjára, szabadságküzdelmére. A **Foksányi szoros** (1985) egy elvetélt székely szabadságharc regénye, a **Vizaknai csaták** Erdély utóbbi évszázadát idézi fel. Majd Trianon sötét árnyéka jelenik meg az író szemhatárán: **Őseink kertje, Erdély** (1990). Akkor már 75 éves. Cseres írói világában a közvetlen jelennél fontosabbá válik a maga múltja, ifjúkora, szülőföldje. Művekké érnek az egykori emlékek, amelyekről mintha már meg is feledkezett volna. Írók kiváltsága, hogy parancsolhatnak az időnek. Vagy mégis az idő az úr fölöttük?

Székely fátum, hogy még az álmaink is felzaklatnak.